

مقاله پژوهشی:

خطوط راهنمای نقشه راه بنیاد مستضعفان انقلاب اسلامی به عنوان نهاد توسعه‌ای

حمیدرضا فروتوک‌زاده^۱، سیدعلیرضا شیرازی^۲

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۵/۱۶

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۴/۱۲

چکیده

فعالیت نهادهای توسعه‌ای نقش چشمگیری در اقتصاد و توسعه صنایع کشورها دارد. بنیاد مستضعفان انقلاب اسلامی یکی از مهم‌ترین نهادهایی است که به دستور امام خمینی (ره) تأسیس شد و مأموریت مهمی در محرومیت‌زدایی و فعالیت اقتصادی کشور دارد. تعیین خطوط راهنمای نقشه راه، در تدوین برنامه راهبردی اهمیت دارد. هدف پژوهش کنونی، تدوین خطوط کلان نقشه راه بنیاد مستضعفان به عنوان یک نهاد توسعه‌ای است. پارادایم پژوهش کنونی، تفسیری است و از روش تحقیق کیفی و مبتنی بر روایت پژوهی بهره برده است. داده‌ها از طریق مطالعه کتابخانه‌ای اسناد، مدارک، آیین‌نامه، راهبردهای پیشین و گزارش‌های منتشرشده تا پایان سال ۱۴۰۱ جمع‌آوری شده است. خبرگان این پژوهش ۱۶ نفر از روسای ادوار، اعضای هیئت‌امنای بنیاد مستضعفان، مدیران و معاونین ارشد اقتصادی و محرومیت‌زدایی در بنیاد و صاحب‌نظران اجرایی و علمی در نهادهای مشابه بودند. نتایج نشان داد که خطوط راهنمای نقشه راه بنیاد مستضعفان به عنوان نهاد توسعه‌ای، در ۸ مفهوم قرار دارند که عبارت‌اند از: (۱) توسعه صنعتی (۲) توسعه فناوری دانش‌بنیان، (۳) توسعه سرمایه انسانی، (۴) توسعه صادرات و ارزآوری، (۵) توسعه امنیت غذایی، (۶) توسعه زیرساخت‌های ملی، (۷) توسعه اقتصاد پلتفرمی (۸) محرومیت‌زدایی. بنیاد مستضعفان با در نظر گرفتن دو محور جبران شکست بازار در تخصیص منابع و جبران شکست دولت در حکمرانی به‌مثابه یک نهاد توسعه‌ای، نقش‌آفرینی می‌کند.

کلیدواژه‌ها: بنیاد مستضعفان انقلاب اسلامی، نهاد توسعه‌ای، توسعه صنعتی، محرومیت‌زدایی، نقشه راه.

۱. استادیار دانشگاه صنعتی مالک اشتر، تهران، ایران

۲. دکتری مدیریت راهبردی، دانشگاه عالی دفاع ملی، تهران، ایران. نویسنده مسئول؛ رایانامه:

seyedshirazi@gmail.com

مقدمه

یکی از عوامل مؤثر بر توسعه اقتصادی، بحث نهادها و توسعه است. اهمیت تأثیر نهادها بر توسعه (به‌طور مستقیم و غیرمستقیم از طریق متغیرهایی مانند بهره‌وری، سرمایه انسانی و غیره) تا حدی است که برخی از محققین نهادها را عامل اصلی مسیرهای متفاوت توسعه کشورها می‌دانند (رودریک، ساپرمانیان و تری،^۱ ۲۰۰۴؛ گلیسر، لاپورتا، لویز دی سیلانس و شلفر،^۲ ۲۰۰۴؛ اسموگلو و رایبسون،^۳ ۲۰۱۲).

مطابق با بررسی داده‌های سری زمانی یونیدو، موتور خلق ارزش در بخش صنعت ایران متوقف شده است و شاخص عملکرد رقابت صنعتی ایران در سال ۲۰۲۰ پایین‌تر از حد متوسط جهانی (۰/۰۶۲) قرار دارد (مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۱۴۰۱). در این زمان، نقش نهادهای توسعه‌ای بیش‌ازپیش اهمیت می‌یابد. بنیاد مستضعفان انقلاب اسلامی یکی از نهادهای انقلابی است که از آغاز تاکنون نقش مهمی در اقتصاد ایران، نوسازی صنایع، اشتغال و محرومیت‌زدایی ایفا کرده است، به‌نوعی که در هر زمان بسته به نیاز در نقش خالق بازار^۴، تنظیم‌کننده بازار^۵، تثبیت‌کننده بازار^۶ و مشروعیت بخش به بازار^۷ درآمده و در مسیر محرومیت‌زدایی و توسعه اقتصادی گام برداشته است. بنیاد مستضعفان انقلاب اسلامی، با ماهیت نهاد توسعه‌ای بودن، به سرمایه‌گذاری کلان علیرغم بازده بلندمدت و در موضوعاتی که بخش خصوصی علاقه زیادی به آن نداشته یا پرریسک است، همیشه همراه دولت و حکمرانی بوده است. در این میان مدیران بنیاد مستضعفان در طول خدمت، علاوه بر مدیریت فعالیت‌های پیچیده جاری و حیاتی، با چالش‌هایی همچون تحولات سریع محیطی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی روبرو بوده و هستند. با این‌حال، همواره بر مدیریت اقتضایی بیش از مدیریت راهبردی در پیشبرد اهداف نهادی تکیه کرده‌اند، در مسیر توسعه اقتصادی و اجتماعی، راهی به‌جز تدوین و طرح‌ریزی راهبردهای مستمر و بلندمدت برای فعالیت‌های بنیاد مستضعفان به‌عنوان نهاد توسعه‌ای قابل‌تصور نیست. مؤید این موضوع فقدان نقشه‌راه در بنیاد مستضعفان انقلاب اسلامی است و از این‌روست که در اثر الزامات محیطی (حاکمیت-ملت) و توانمندی‌ها و ظرفیت‌های بنیاد تدوین نقشه‌راه اهمیتی دوچندان پیدا می‌کند. شایان‌ذکر است تدوین

1. Rodrik, D., Subramanian, A., & Trebbi, F.
2. Glaeser, E.L., La Porta, R., Lopez-de-Silanes, F. and Shleifer, A.
3. Acemoglu, D., & Robinson, J. A.
4. Market Creating Institutions
5. Market Regulating Institutions
6. Market Stabilizing Institutions
7. Market Legitimizing Institutions

نقشه‌راه نیازمند آگاهی از خطوط راهنمای کلانی است که منبعث از الزامات و ظرفیت‌های پیش‌گفته هستند. این تحقیق بر آن است تا نسبت به تدوین خطوط راهنمای نقشه‌راه بنیاد مستضعفان انقلاب اسلامی مبادرت ورزد. در نوآوری پژوهش می‌توان گفت که نه‌تنها هیچ پیشینه مرتبطی برای تعیین خطوط راهنما و یا تدوین نقشه‌راه بنیاد مستضعفان وجود ندارد، بلکه برنامه‌ریزی راهبردی بلندمدت با تمرکز بر توسعه اقتصادی و اجتماعی در بنیاد مستضعفان با توجه به شرایط جدید ایران، انجام نشده است. این پژوهش در تلاش است تا با تبیین شاخص‌های نهاد توسعه‌ای بنیاد، به تعریف خطوط راهنمای نقشه‌راه بنیاد مستضعفان و تشریح آن در دستیابی به توسعه اقتصادی و اجتماعی بپردازد.

مبانی نظری

پیشینه پژوهش

با توجه به بررسی انجام‌شده، می‌توان گفت که تاکنون هیچ پژوهش انتشاریافته‌ای در زمینه یا با هدف تحقیق کنونی که به تدوین «خطوط راهنمای نقشه‌راه بنیاد مستضعفان انقلاب اسلامی» پرداخته باشد، مشاهده و یافت نشد؛ اما پژوهش‌هایی در موضوعات مختلف تا حدودی مرتبط ارائه شده است:

هنرور (۱۳۷۲) در بررسی میزان اهمیت نسبی معیارهای سنجش و گزینش طرح‌های توسعه بنیاد مستضعفان، بر این باور است که بنیاد باید به‌صورت ترکیبی از معیارهای اقتصادی و اجتماعی، طرح‌های توسعه خود را دنبال کند و در این معیارها به توجیه‌پذیری امکان اجرای پروژه‌ها اهمیت بیشتری بدهد. طهماسبی (۱۳۹۱) تأکید داشت که نهادهای تحت نظر رهبری به نهادهایی گفته می‌شود که خارج از حیطه اقتدار سه قوه، مشغول به فعالیت هستند و بررسی و نظارت بر آن‌ها از این جهت دارای اهمیت است که از یک‌طرف با توجه به قانون اساسی هیچ نهادی معاف از نظارت نیست و همه نهادها و دستگاه‌های حاکم موضوع نظارت هستند و از طرف دیگر نهادهای مذکور در حیطه اقتدار سه قوه نیستند تا بتوان براساس آن میزان نظارت بر آن‌ها را سنجید. رحمدل (۱۳۹۵) در الگوی راهبردی اداره امور بنیاد مستضعفان، راهبردهایی نظیر: (۱) گسترش ارائه عملیات برای کمک به توانمندسازی مستضعفان، (۲) توسعه مشارکت با سرمایه‌گذاران داخلی و خارجی، (۳) حضور در بازار بورس و اوراق بهادار، (۴) توسعه صادرات کالا و خدمات، (۵) تعیین تکلیف رسته فعالیت‌های کم‌بازده و حضور در فعالیت‌های با بازده مناسب، (۶) توسعه مدیریت بازاریابی، (۷) متنوع کردن روش‌های تأمین منابع مالی و سرمایه‌گذاری، (۸) توسعه فناوری مدیریت در گروه با رویکرد یکپارچه‌سازی کسب‌وکار، (۹) گسترش تحقیق و توسعه در جهت ارتقای فناوری و (۱۰) توانمندسازی منابع انسانی، توسعه سلامت و فرهنگ‌سازمانی را جهت پیامدهایی همچون: ۱- ارتقای

سطح زندگی مادی، معنوی و فرهنگی مستضعفان و محرومان جامعه، ۲- رشد بازده کل اقتصادی گروه و بهینه نمودن سبد دارایی‌ها و سهام و ۳- توسعه سرمایه انسانی و فناوری پیشنهاد کرده‌اند. مرادیان و شیرپور (۱۳۹۸) به نقش بنیاد علوی به‌عنوان بازوی بنیاد مستضعفان انقلاب اسلامی در زمینه رفع موانع کارآفرینی در مناطق محروم پرداخته‌اند. شجاعی و شادمان (۱۳۹۸) نتیجه گرفتند که بنیاد مستضعفان انقلاب اسلامی با انجام فرآیندهای نظام‌مند و داشتن چشم‌انداز و در راستای سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی با تدوین شش برنامه میان‌مدت سه‌ساله و اجرای آن‌ها سعی کرده که با ایجاد درآمد پایدار، به رفع استضعاف و توانمندسازی محرومان کمک کند. نتایج برآوردهای عیسی‌زاده و احمدزاده (۱۳۹۶) نشان می‌دهد که اثر نهادهای عمومی همچون: حاکمیت قانون، ثبات سیاسی، کنترل فساد، کیفیت بوروکراسی و اثربخشی دولت بر رشد اقتصادی، مثبت و معنادار بوده است. مرکز پژوهش‌های مجلس (۱۴۰۱) با بررسی داده‌های سری زمانی یونیدو، نتیجه گرفت که عملکرد صنعتی کشور در سال‌های برنامه پنجم و ششم توسعه از بعد تحول در ساختار تولید صنعتی دارای پسرقت و از بعد تحول در ساختار تجارت صنعتی دارای پیشرفت بوده است.

مفهوم شناسی

نقشه‌راه: به تعبیر رالوکا و الکس اندرو^۱ (۲۰۱۲) برنامه‌ریزی راهبردی، مانند پروژه‌ای است که سازمان را هدایت می‌کند تا به آینده موردنظر و راه‌های به‌دست آوردن آن دست یابد. واژه و مفهوم نقشه‌راه^۲ به‌عنوان ابزار برنامه‌ریزی راهبردی است که بر عملکرد و کارکرد موردنظر و مشخص کردن فناوری‌ها (اقدامات) کلیدی تأکید دارد و تصویر ۱۰ ساله برای آینده محصول/سازمان و بازار ترسیم می‌کند (فال، فاروخ و پروبرت^۳، ۲۰۱۰).

نهاد: متداول‌ترین تعریف نهاد در بین اقتصاددانان عبارت است از: قاعده بازی در یک رژیم قانونی و نحوه ایجاد ضمانت اجرایی برای آن. داگلاس نورث^۴ (۱۹۹۰) (اقتصاددان مشهور نهادگرا) نهادها را قیود انسانی^۵ شکل‌دهنده تعاملات سیاسی، اقتصادی و اجتماعی می‌داند که از دو بخش قیود رسمی مانند قوانین اساسی، قوانین و مقررات و حقوق مالکیت) و قیود غیررسمی (نظیر هنجارها، عرف‌ها، فرهنگ‌ها، تابوها و

1. Raluca, D. A., & Alecsandru, S. V.
2. Road map
3. Phaal, R., Farrukh, C. J., & Probert, D.
4. North, D
5. Humanly devised constraints

قواعد رفتاری^۱) تشکیل شده است. مهم‌ترین کارکرد اقتصادی نهادها را می‌توان کاهش عدم قطعیت در تبادلات دانست که تعیین‌کننده هزینه مبادله و تولید و متعاقباً سودآوری و امکان‌پذیری انجام فعالیت‌های اقتصادی است.

تمایز میان نهاد، حکمرانی و سیاست‌ها: حکمرانی را «ساختارها، فرایندها و سنت‌هایی می‌دانند که تعیین می‌کند که قدرت و پاسخ‌گویی چگونه عمل می‌کنند؛ چگونه تصمیمات گرفته می‌شوند و چگونه شهروندان و یا سایر ذینفعان می‌توانند حرفشان را بزنند. حکمرانی یک کارکرد اجتماعی است که شامل تثبیت و مدیریت حقوق، قوانین و روش‌های تصمیم‌گیری برای سیستم‌های بوم‌شناختی- اجتماعی به همراه خط‌مشی‌هایی است که مجموعاً مناسب باشد (دل‌ماس و یانگ^۲، ۲۰۰۹). به نظر می‌رسد نهاد، عمومی‌تر از حکمرانی باشد. در اقتصاد جدید به‌طور حتم حکمرانی درگیر نهادها است؛ اما نهادها همواره به‌طور مستقیم درگیر حکمرانی نیستند. تمایز بین سیاست‌ها و نهادها نیز مهم است. برانشویلر و بالت^۳ (۲۰۰۸) از دو روش برای ارزیابی نهادها استفاده کرده‌اند. یکی اینکه نهادها را ویژگی‌های عمیق و ماندگار جوامع می‌داند که به‌طور سنتی در مطالعات مورد استفاده قرار گرفته است و دیگری نهادها را بازتاب‌دهنده یک جریان از برآیندهای سیاست‌ها می‌داند.

نهاد توسعه‌ای: وظیفه نوسازی اقتصاد در هر کشوری و تغییر آن به مسیر توسعه نوآورانه یکی از مشکلات کلیدی در دستور کار سیاسی و اقتصادی کنونی است. در اکثر مواقع، دولت‌ها پیشنهاد ایجاد «نهادهای توسعه‌ای» را به‌عنوان یکی از ابزارهای حل این مشکل داده‌اند. «نهادهای توسعه‌ای» ساختارهای سازمانی و اقتصادی هستند که تخصیص منابع به نفع پروژه‌ها را برای تحقق ظرفیت‌های جدید رشد اقتصادی از طریق اجرای سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌های اجتماعی و مهندسی، صنایع در حال توسعه و سرمایه انسانی و نیز از طریق شکل‌گیری فناوری‌های جدید و تقویت رقابت‌پذیری کسب‌وکارهای متوسط و کوچک داخلی تسهیل می‌کنند (سرجیویچ^۴، ۲۰۱۴). همچنین کاهش شکست‌های بازار با استفاده از بند همبستگی، و مصالحه در مورد حاکمیت ناشی از آن، توسط سایر نهادهای نظم‌آفرین حمایت می‌شود (آلتو^۵، ۲۰۱۴). از لحاظ حقوقی آنچه با عنوان نهادهای توسعه‌ای در ایران شناخته می‌شود در واقع تعدادی از شرکت‌های دولتی هستند که وفق قوانین موجود در کشور، از جمله قانون اجرای اصل چهل و چهارم

1. Codes of conduct
2. Delmas, M. A., & Young, O. R.
3. Brunnschweiler, C. N., & Bulte, E. H.
4. Sergeevich, S. K.
5. Aalto, P.

(۴۴) قانون اساسی کشور، با عنوان «سازمان توسعه‌ای» جایگاه، نقش و کارکردهای آن با سایر شرکت‌های دولتی متفاوت شده است. شایان‌ذکر است که وفق قانون اجرای اصل چهل و چهارم (۴۴) قانون اساسی کشور و مقررات اجرایی مربوط به آن، تاکنون ۵۲ سازمان با عنوان نهاد توسعه‌ای شناسایی شده‌اند که برخی از آن‌ها واجد واحدهای استانی هستند.

شکست بازار: در برخی موارد بازار رقابتی، در تأمین برخی کالاها و خدمات یا انجام معاملات به شکل درست کارایی ندارد. در این‌گونه موارد که اصطلاحاً شکست بازار نامیده می‌شوند دولت مجوز پیدا می‌کند تا در بازار دخالت نموده تا بازاری را که از روند عادی خارج شده را به وضعیت عادی برگرداند (آجیفو و بارد، ۲۰۱۵). به این نوع اقدامات دولت که به منظور تصحیح انحرافات بازار انجام می‌گردد در اصطلاح «تنظیم» گفته می‌شود. این منابع عبارت‌اند از: (۱) انحصار کالای عمومی، (۲) عوارض بیرونی و (۳) اطلاعات نامتقارن.

روش‌شناسی تحقیق

نگارش و تدوین خطوط راهنمای نقشه‌راه، به یک دید کلی و آینده‌نگرانه نیاز دارد. این مطالعه درصدد تدوین خطوط راهنمای نقشه‌راه بنیاد مستضعفان انقلاب اسلامی است. در این راستا، به توضیح خطوط کلی، چگونگی ارتباط آن‌ها با مأموریت بنیاد مستضعفان و تحقق اهداف و ارزش‌های اسلامی ایران متمرکز است تا از این طریق، خطوط راهنما شناسایی شود. پارادایم این پژوهش تحلیل تفسیری است و به کشف انتظارات کنشگران و توصیف روابط میان راهبردها در حمایت از فلسفه بنیاد مستضعفان می‌پردازد. تحقیق درباره پدیده‌های پیچیده همچون تدوین خطوط راهنمای نقشه‌راه را نمی‌توان به الگوهایی با روش‌های دقیق روش‌شناختی کاهش داد و به تفسیر خلاق محقق نیاز دارد؛ بنابراین روش تحقیق کیفی مورد مناسب‌تر است (ذوالفقاریان و همکاران، ۲۰۱۹). پژوهش کنونی، برای از روش تحقیق کیفی روایت پژوهی استفاده کرده است. روایت پژوهی با بررسی تجربیات ذینفعان در بستر تاریخی به فهم وضعیت می‌پردازد (کرسول، ۲۰۱۲). این مطالعه نیز با بررسی تجربیات کنشگران در بنیاد مستضعفان به کشف خطوط راهنمای و راهبردهای نهایی این نهاد توسعه‌ای می‌پردازد.

1. Ajefu, J., & Barde, J.
2. Zolfagharian, M., Walrave, B., Raven, R., & Romme, A. G. L.
3. Creswell, J. W.

جمع‌آوری داده‌ها

از آنجایی که بنیاد مستضعفان دوره‌های تاریخی مختلفی را تجربه کرده و در هر دوره‌ای، به ریاست یکی از مدیران انتخاب‌شده از سوی امامین انقلاب به راهبردهای خاصی در توسعه ایران پرداخته است، برای شناسایی خطوط راهنمای نقشه‌راه، توجه به توالی زمانی هر یک از دوره‌های مذکور و بررسی دقیق تغییرات و تحولات و شناسایی رفتار کنشگران در طی زمان، موردنیاز است. بنابراین، مطالعه حاضر به‌منظور بررسی پدیده‌ها در بستر تاریخی، زمانی و مکانی از اسناد، آیین‌نامه‌ها و مطالب موجود در وب‌سایت‌ها جهت جمع‌آوری اطلاعات بهره برده است. در این راستا، بررسی قوانین، آیین‌نامه‌ها، ضوابط و دستورالعمل‌های حاکم بر نهاد توسعه‌ای همچون بنیاد مستضعفان و شرایط و اتفاقاتی که در طی ۴۲ سال فعالیت بنیاد وجود داشته است، از سال ۱۳۵۹ تا آخرین ابلاغیه سال ۱۴۰۱ مورد بهره‌برداری قرار گرفت. گزارش‌های پیشرفت، آیین‌نامه‌ها و دستورالعمل‌ها و برنامه‌های راهبردی در طول این سال‌ها که مرتبط بودند، مطالعه شد. مطالب موردبررسی حاوی رویدادها طی زمان و همچنین مصاحبه‌ها و نظرات ۱۶ نفر از روسای ادوار، اعضای هیئت‌امنا و مدیران ارشد اقتصادی و محرومیت‌زدایی ادوار بنیاد مستضعفان انقلاب اسلامی و صاحب‌نظران علمی و اجرایی بوده است که تعداد و سمت و تخصص آن‌ها در جدول ۱ آورده شده است.

دسته‌بندی مطالب

روش تحقیق، کیفی و مبتنی بر روایت پژوهی بوده است. بایرام‌زاده و همکاران (۱۳۹۶) روایت را بیان تجربه کنشگران درگیر در یک مسئله پیچیده، براساس برون‌فهمی روایت تعریف کرده‌اند. محققان مذکور، چهار گام را برای اجرای روایت پژوهی ارائه کردند. پژوهشگر با دیدی پدیدارشناسانه، به دنبال کاویدن ذهن و زبان کنشگران خواهد بود. بنابراین در آغاز پژوهشگر به دنبال کشف و جمع‌آوری تجربه‌های مهم و ارزشمندی کنشگران خواهد بود (در مرحله دوم، روش پیشنهادی با عنوان جمع‌آوری حکایت‌ها)، در گام بعدی با کاربرد الگوی سه لایه‌ای، اکتشاف در شاکله کنشگران به مرحله‌ای دیگر سوق پیدا می‌کند که در آن لایه‌های عمیق و پنهان و نیمه پنهان کشف می‌شود (مرحله سوم). در گام نهایی (مرحله چهارم) پژوهشگر نقش راوی تحلیل به خود می‌گیرد و نقاط کور و گردابه‌های وضعیت موردنظر را با دیدگاهی انتقادی و

خلاقانه به تصویر می‌کشد. در واقع، حرکتی از دیدگاه پدیدارشناسی در آغاز، به دیدگاهی انتقادی در روایت پژوهشگر صورت می‌پذیرد.

مفاهیمی را که در این پژوهش بررسی شد، می‌توان به لحاظ موضوعی در ۳ دسته جای داد: دسته اول؛ شامل مطالبی بود که به خط‌مشی و فلسفه وجودی بنیاد مستضعفان به‌عنوان یک نهاد توسعه‌ای اشاره داشت؛ به‌ویژه در جبران تبعات شکست بازار در موضوع سرمایه‌گذاری و حکمرانی اقتصادی و اجتماعی حاکمی، دسته دوم دربرگیرنده خطوط راهنمای نقشه‌راه بنیاد مستضعفان به‌منظور تدوین برنامه‌های راهبردی توسعه‌ای و دسته آخر به اقداماتی که اکنون و در آینده باید در زمینه محرومیت‌زدایی انجام داد به‌نحوی که دو خط اصلی اقتصادی و اجتماعی را پوشش دهد. در این پژوهش، با مطالعه مطالب ذکرشده، کنشگران شناسایی شدند و اقدامات و موضع‌گیری آنان در مقابل تحولات و آینده پیش روی بررسی شد و موافقت یا مخالفت آن‌ها با یکدیگر شناسایی شد. با تحلیل داده‌ها، کنش‌های ارتباطی طی زمان استخراج شد. ابتدا به لحاظ مفهومی وقایع سطح اجتماعی و اقتصادی از یکدیگر تفکیک شدند. بررسی‌ها نشان داد که خطوط راهنمای نقشه‌راه بنیاد مستضعفان شامل ۸ وظیفه است؛ از جمله توسعه صنعتی، توسعه فناوری دانش‌بنیان، توسعه سرمایه انسانی، توسعه صادرات (ارزآوری)، توسعه امنیت غذایی (کیفی و کمی)، توسعه زیرساخت‌های ملی، توسعه اقتصاد پلتفرمی و محرومیت‌زدایی که بر هر دو بعد اقتصادی و اجتماعی در مأموریت بنیاد مستضعفان نیز تأثیرگذارند.

اعتبارسنجی

- در این پژوهش، به‌منظور افزایش اعتبار پژوهش اقدامات زیر انجام شده است:
- متناسب با هر تغییری که در قوانین بنیاد مستضعفان اتفاق افتاده، به بررسی تأثیر آن‌ها بر راهبردهای بنیاد مستضعفان در اسناد و مدارک پرداخته و این موضوع به اطمینان از واقع و درک درست رفتار کنشگران مختلف کمک کرده است.
 - بررسی نظرات موجود در اسناد و مدارک از ذینفعان گوناگون بنیاد مستضعفان انقلاب اسلامی از جمله سیاست‌گذاران، سازمان‌ها و هلدینگ‌های مرتبط، ارائه‌دهندگان تسهیلات، مردم مناطق محروم، کارکنان و ... باعث شد تا دیدگاه‌های دیگر کنشگرانی که امکان دسترسی به آن‌ها وجود نداشت، مطالعه و به اعتبار تحقیق بیفزاید.

– به‌منظور درک رفتار کنشگران درباره خطوط اصلی نقشه‌راه بنیاد مستضعفان، مطالب منتشرشده از فعالیت‌های اقتصادی و اجتماعی این نهاد در اسناد و رسانه‌های مختلف از جمله وب‌سایت‌های گوناگون در طی زمان تحت بررسی قرار گرفته است.

برای حصول اطمینان از روایی پژوهش، یعنی دقیق بودن یافته‌ها از منظر پژوهشگر، مشارکت‌کنندگان یا خوانندگان گزارش پژوهش (۱) تطبیق توسط اعضا که در آن برخی از مشارکت‌کنندگان گزارش نهایی را بازبینی کرده و نظر خود را در ارتباط با آن‌ها ابراز داشتند. (۲) بررسی همکار که در آن یک استاد دانشگاه و دو دانشجویان دکتری مدیریت راهبردی، به بررسی یافته‌ها و اظهارنظر درباره آن‌ها پرداختند.

تجزیه و تحلیل داده‌ها و یافته‌های تحقیق

الف) ویژگی‌های جمعیت‌شناختی

مطابق با پروتکل مصاحبه، ویژگی‌های جمعیت‌شناختی نیز در اختیار خبرگان قرار گرفت.

تحلیل پرسشنامه جمعیت‌شناختی در جدول ۱ آورده شده است.

جدول ۱: مشخصات مشارکت‌کنندگان در روایت پژوهی

سمت‌ها						تجربیات (به سال)	تحصیلات
هیئت علمی	مدیر دولتی	مدیر/مدیرعامل بنیاد	معاون بنیاد	وزیر	رئیس بنیاد		
	*	*		*		۴۰	دکتری
				*	*	۴۰	دیپلم
	*			*	*	۴۰	دکتری
	*			*	*	۴۰	کارشناسی ارشد
	*			*		۳۰	دکتری
*	*					۳۰	دکتری
	*		*			۴۰	کارشناسی ارشد
		*	*			۳۰	کارشناسی ارشد
			*			۴۰	دکتری
		*				۳۰	کارشناسی ارشد
		*				۲۰	کارشناسی ارشد
		*				۳۰	کارشناسی ارشد
		*				۲۵	کارشناسی ارشد

سمت‌ها						تجربیات (به سال)	تحصیلات
هیئت علمی	مدیر دولتی	مدیر/مدیرعامل بنیاد	معاون بنیاد	وزیر	رئیس بنیاد		
	*	*				۲۰	دکتری
		*				۲۵	دکتری
	*		*	*		۴۰	دکتری

ب) کدگذاری روایت‌ها

پس از هر مصاحبه، روایت‌های ضبط‌شده کدگذاری شده است. در مرحله اول، ۴۸۶ کد مفهومی به دست آمد، در مرحله بعدی، با توجه به شباهت، هم معنایی و تکراری بودن کدهای مرحله قبل باهم ادغام شد و ۵۰ زیرمقوله به دست آمد. در جدول ۲، تعداد کدهای مفهومی و تعلق آن به زیرمقوله‌ها نشان داده شده است. در مرحله بعدی، مقوله‌ها براساس اشتراکات معنایی در زیرمقوله‌ها و کدهای مفهومی شناسایی شده، تعیین شدند. از این رو، ۵۰ زیرمقوله فوق‌الذکر در ۱۹ مقوله قرار گرفت. مقوله‌های شناسایی شده از روایت خبرگان با توجه به فعالیت‌های اجرایی‌شان در بنیاد مستضعفان و سایر سازمان‌های مشابه در برخی مصاحبه‌ها تکرار شده است. در جدول ۳، ماتریس کیفی مقوله‌های مذکور بیان شده است. سپس، براساس اشتراکات معنای مقوله‌ها، زیرمقوله‌ها و کدهای مفهومی به دست آمده از مصاحبه با خبرگان، خطوط اصلی نقشه‌راه بنیاد مستضعفان تعریف شدند. بنابراین ۱۹ مقوله‌های شناسایی شده در ۸ خط اصلی قرار گرفتند. در جدول ۴، دسته‌بندی نهایی خطوط اصلی (ابعاد)، مقوله‌ها و زیرمقوله‌ها آورده شده است.

جدول ۲: زیرمقوله‌های به دست آمده از کدهای مفهومی

زیرمقوله	ردیف	زیرمقوله	ردیف
مقابله با اگروتروویسم و بیوتروویسم	۲۶	پذیرا بودن برای ایده‌های کاربردی	۱
پرورش کاربردانشی	۲۷	قوانین منع تغییر کاربری زمین‌های کشاورزی	۲
فرصت‌های شغلی	۲۸	توسعه زنجیره تأمین	۳
بورسیه تحصیلی	۲۹	صادرات به بازارهای بکر هدف	۴
توسعه سرمایه اجتماعی	۳۰	به‌روزرسانی کارخانه‌های صنعتی	۵
حفظ سرمایه‌های انسانی و جلوگیری از مهاجرت نخبگان	۳۱	حمایت از کاربردی سازی اختراعات	۶
ساخت بیمارستان و ارائه تجهیزات پزشکی و درمانی به مناطق دورافتاده	۳۲	بهبود تصویر و وجهه امنیت صادراتی ایران در معاهدات بین‌المللی	۷

ردیف	زیرمقاله	ردیف	زیرمقاله
۸	آموزش کشاورزی	۳۳	سرمایه‌گذاری در صنایع راهبردی با بازده بلندمدت
۹	توسعه روستایی	۳۴	افزایش آستانه مقاومت نیروی ارزشی
۱۰	کشت فراسرزمینی	۳۵	ممانعت از خام فروشی
۱۱	عدم رقابت با دولت	۳۶	افزایش مشارکت مردمی
۱۲	افزایش مشارکت بخش‌های اقتصادی	۳۷	خودکفایی در کالاهای اساسی کشاورزی و دامداری
۱۳	تولید دانش بومی	۳۸	تحقق عدالت اجتماعی
۱۴	کمک به کاهش نقش تصدی‌گری دولت	۳۹	سرمایه‌گذاری در ساخت نیروگاه‌های انرژی
۱۵	اولویت‌بندی صادرات محصولات غیرنفتی	۴۰	دسترسی به آب آشامیدنی و اقلام ضروری خوراکی
۱۶	آموزش رایگان برای همه	۴۱	توسعه حمل‌ونقل ریلی و جاده‌ای
۱۷	فرهنگ‌سازی	۴۲	اصلاح فرهنگ تغذیه‌ای
۱۸	توانمندسازی بخش خصوصی	۴۳	توسعه زیرساخت فناوری اطلاعات
۱۹	همکاری‌های بین‌المللی به‌عنوان ترانزیت	۴۴	سرمایه‌گذاری در تأسیس پلایشگاه‌های مدرن
۲۰	سرمایه‌گذاری در ایده‌های فناوری محور	۴۵	حفظ و پرورش گونه‌های گوشتی و پرورده حیواناتی مانند گوسفند، گاو، مرغ و ..
۲۱	ایده فناورانه محصولات	۴۶	عدم رقابت با بخش خصوصی
۲۲	تبدیل مواد خام به محصولات و دارای ارزش افزوده بالا	۴۷	باغداری
۲۳	تنظیم بازار و عرضه و تقاضا (در کلیه زمینه‌ها)	۴۸	فعالیت‌های یکپارچه هم‌افزا
۲۴	بهبود تکنولوژی کشاورزی و دام‌پروری	۴۹	توسعه حمل‌ونقل دریایی
۲۵	توسعه کریدورهای منطقه‌ای	۵۰	ایجاد بازارهای داخلی و صادراتی

جدول ۳: ماتریس کیفی مقوله‌ها (یافته‌های محقق)

مصاحبه																مقوله‌ها
۱۶	۱۵	۱۴	۱۳	۱۲	۱۱	۱۰	۹	۸	۷	۶	۵	۴	۳	۲	۱	
*		*	*	*		*		*		*					*	تکمیل زنجیره ارزش
	*		*			*	*	*	*	*		*		*	*	نهادینه‌سازی فرهنگ
*		*	*	*			*	*	*	*	*		*		*	توسعه امنیت اقتصادی و ارزآوری

مصاحبه																مقوله‌ها
۱۶	۱۵	۱۴	۱۳	۱۲	۱۱	۱۰	۹	۸	۷	۶	۵	۴	۳	۲	۱	
*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*		توسعه تعامل با حاکمیت و ملت
			*		*			*	*	*	*	*			*	امنیت کمی غذا
*		*	*	*		*	*	*			*	*	*	*	*	سرمایه‌گذاری
	*	*		*	*	*		*	*	*	*	*	*			پرورش سرمایه انسانی
		*		*	*		*			*	*	*	*	*	*	تولید دانش
*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	توسعه سلامت
*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	توسعه ترانزیت منطقه‌ای
			*		*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	بهره‌برداری از دانش
	*		*	*	*	*	*	*	*			*	*	*	*	نگهداشت سرمایه انسانی
*		*				*		*	*	*	*	*	*	*	*	توسعه اقتصاد پلتفرمی
	*	*		*	*	*	*	*			*		*		*	تجهیز زیرساخت
	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	توسعه صادرات محصولات فرآورده‌ای غیرخام
*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	توسعه رفاه و اشتغال
*	*	*		*		*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	امنیت کیفی غذا
	*	*	*	*	*	*	*	*	*		*	*		*	*	توسعه آموزش
*		*		*	*					*	*	*	*			به‌روزرسانی

جدول ۴: خطوط اصلی (ابعاد)، مقوله‌ها و زیرمقوله‌های شناسایی شده (یافته‌های محقق)

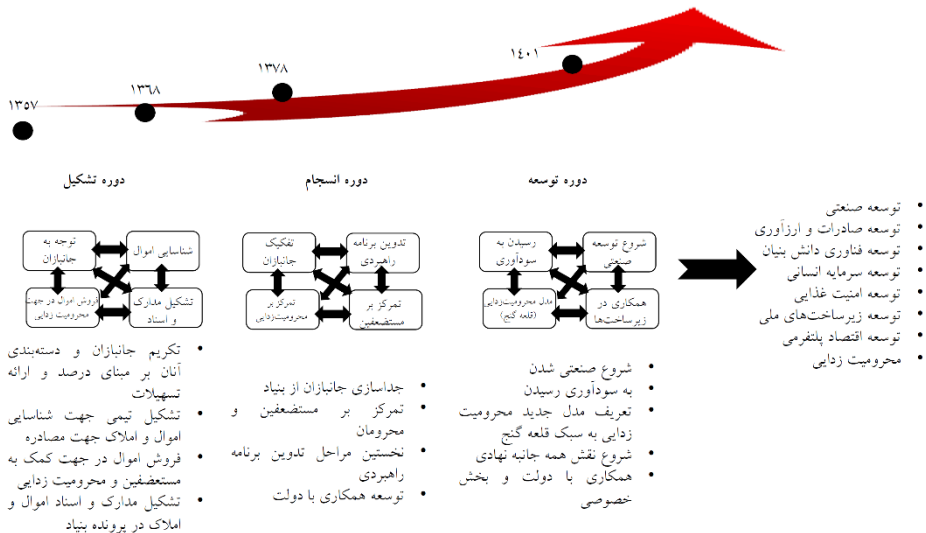
خطوط راهنما	مقوله‌ها	زیرمقوله‌ها
توسعه صنعتی	تکمیل زنجیره ارزش	توسعه زنجیره تأمین، سرمایه‌گذاری در صنایع راهبردی با بازده بلندمدت
	توسعه تعامل با حاکمیت و ملت	عدم رقابت با دولت، عدم رقابت یا بخش خصوصی، کمک به کاهش نقش تصدی‌گری دولت، توانمندسازی بخش خصوصی

خطوط راهنما	مقوله‌ها	زیرمقوله‌ها
توسعه فناوری دانش‌بنیان	تولید دانش	پذیرا بودن برای ایده‌های کاربردی، تولید دانش بومی، ایده فناورانه محصولات
	بهره‌برداری از دانش	حمایت از کاربردی سازی اختراعات، سرمایه‌گذاری در ایده‌های فناوری محور
توسعه سرمایه انسانی	نهادینه‌سازی فرهنگ	توسعه سرمایه اجتماعی، فرهنگ‌سازی
	پرورش سرمایه انسانی	پرورش کاربردانشی
توسعه صادرات و ارزآوری	نگهداشت سرمایه انسانی	افزایش مشارکت مردمی، حفظ سرمایه‌های انسانی و جلوگیری از مهاجرت نخبگان، افزایش آستانه مقاومت نیروی ارزشی
	توسعه امنیت اقتصادی و ارزآوری	صادرات به بازارهای بکر هدف، افزایش مشارکت بخش‌های اقتصادی
توسعه صادرات و ارزآوری	توسعه ترانزیت منطقه‌ای	بهبود تصویر و وجهه امنیت صادراتی ایران در معاهدات بین‌المللی، همکاری‌های بین‌المللی به‌عنوان ترانزیت
	توسعه صادرات محصولات فرآورده‌ای غیر خام	اولویت‌بندی صادرات محصولات غیرنفتی، ممانعت از خام فروشی، تبدیل مواد خام به محصولات و دارای ارزش افزوده بالا
توسعه امنیت غذایی	امنیت کمی غذا	آموزش کشاورزی، قوانین منع تغییر کاربری زمین‌های کشاورزی، باغداری، اصلاح فرهنگ تغذیه‌ای، حفظ و پرورش گونه‌های گوشتی و پرورده حیواناتی مانند گوسفند، گاو، مرغ و ...، خودکفایی در کالاهای اساسی کشاورزی و دامداری، بهبود تکنولوژی کشاورزی و دام‌پروری
	امنیت کیفی غذا	مقابله با آگروتروویسم و بیوتروویسم، کشت فراسرزمینی
توسعه زیرساخت‌های ملی	سرمایه‌گذاری	سرمایه‌گذاری در تأسیس پالایشگاه‌های مدرن، سرمایه‌گذاری در ساخت نیروگاه‌های انرژی
	تجهیز زیرساخت	توسعه حمل‌ونقل ریلی و جاده‌ای، توسعه زیرساخت فناوری اطلاعات، توسعه حمل‌ونقل دریایی، توسعه کریدورهای منطقه‌ای
توسعه اقتصاد پلتفرمی	به‌روزرسانی	به‌روزرسانی کارخانه‌های صنعتی
	توسعه اقتصاد پلتفرمی	فعالیت‌های یکپارچه هم‌افزا، تنظیم بازار و عرضه و تقاضا (در کلیه زمینه‌ها)، ایجاد بازارهای داخلی و صادراتی
محرومیت‌زدایی	توسعه سلامت	ساخت بیمارستان و ارائه تجهیزات پزشکی و درمانی به مناطق دورافتاده، دسترسی به آب آشامیدنی و اقلام ضروری خوراکی
	توسعه آموزش	آموزش رایگان برای همه، بورسیه تحصیلی

خطوط راهنما	مقوله‌ها	زیرمقوله‌ها
	توسعه رفاه و اشتغال	توسعه روستایی، تحقق عدالت اجتماعی، فرصت‌های شغلی

ج) روایت تکوین بنیاد مستضعفان انقلاب اسلامی به‌عنوان نهاد توسعه‌ای

لایحه قانونی اساسنامه بنیاد مستضعفان ۱۳۵۹/۰۴/۲۱ برای تمرکز اموال خاندان پهلوی و همه‌کسانی که با وابستگی به این خاندان ثروت‌های نامشروع به دست آورده‌اند و دادگاه انقلاب حکم استرداد اموال مزبور را صادر کرده و می‌کند و تملک آن‌ها از طرف مستضعفان و به مصرف رساندن همه درآمدهای آن اموال در راه بهبود وضع زندگی و به‌خصوص مسکن آنان است. به امر حضرت آیت‌الله‌العظمی امام خمینی (ره) و با تصویب شورای انقلاب مؤسسه‌ای به نام بنیاد مستضعفان تشکیل و طبق مواد این اساسنامه و مقررات آیین‌نامه‌های مربوطه، که بر مبنای این اساسنامه تهیه می‌شود اداره می‌گردد. بنیاد مستضعفان در طول این ۴۴ سال، دستخوش تحولات و تغییرات بسیاری بوده است و به‌عنوان یک نهاد توسعه‌ای، به کمک دولت و حاکمیت در توسعه صنعتی و اقتصادی و محرومیت‌زدایی گام برداشته است. مطابق با نظر خبرگان این پژوهش، ۸ بعد توسعه‌ای به‌عنوان خطوط راهنمای نقشه‌راه انتخاب شد که همگی ریشه در نقش نهادی بنیاد مستضعفان در شکست بازار برای تأمین سرمایه و توسعه اقتصادی اجتماعی حاکمیت دارند. در ادامه روایت ۳ مرحله از چرخه عمر بنیاد مستضعفان انقلاب اسلامی توضیح داده شده است.

شکل ۱: روایت سه مرحله از چرخه عمر نهاد توسعه‌ای بنیاد مستضعفان

۱. دوره تشکیل (سال‌های ۱۳۵۷ الی ۱۳۶۸)

در دوره تشکیل بنیاد مستضعفان انقلاب اسلامی، اقدامات اجتماعی بیش از اقدامات اقتصادی مطرح بود. با توجه به شرایطی که در بعد از انقلاب وجود داشت، تشکیل یک نهاد توسعه‌ای از درایت‌های امام خمینی (ره) بود که بتواند از طریق جمع‌آوری اموال، املاک و ثروت‌های طایفه پهلوی، به جانبازان، محرومان و مستضعفان که مالک اصلی آن بودند، کمک شود. بیشتر تمرکز بنیاد بر پیدا کردن اموال جدید، طبقه‌بندی، اولویت‌بندی با شاخص‌های چندگانه‌ای مثل امکان بهره‌وری بهتر بخش خصوصی از آن، میزان سودآوری، راهبردی بودن، تعیین متولی مدیریت و تأمین مخارج جانبازان از محل فروش بود که در نهایت به فروش یا نگهداشت آن‌ها انجامید. همکاری دولت و بنیاد مستضعفان در آن سال‌ها براساس همکاری مشترک برای رفع شرایط سخت اقتصادی ایران، ارزآوری، تأمین مالی و جبران خدمات جانبازان و ایثارگران بود. فراخوان ثبت‌نام کلیه جانبازان و ارائه تسهیلات بر مبنای درصد جانبازی، تکریم آنان، بورسیه تحصیلی مدیران ارزشی، مستندسازی کلیه اقدامات انجام‌شده و تبدیل یک نهاد زیان‌ده به سودآوری در این دوران انجام شد. به نظر می‌رسد مهم‌ترین چالش در این زمان، زیان دهی اکثر بنگاه‌های زیرمجموعه بنیاد به دلیل شرایط جنگ تحمیلی باشد و مفهوم نهاد توسعه‌ای در آن زمان به معنای کنونی نبود.

۲. دوره انسجام (سال‌های ۱۳۶۹ الی ۱۳۷۸)

دوره انسجام، دوره پس از اتمام جنگ تحمیلی و آغاز صنعتی سازی ایران است. در این زمان، تعداد کارخانجاتی که به سوددهی رسیده بودند (چه در زیرمجموعه بنیاد و چه در سایر نهادهای توسعه‌ای) رو به افزایش بود. در این دوره، امور جانبازان به بنیاد شهید و امور ایثارگران واگذار شد و در اساسنامه بنیاد تغییرات اساسی ایجاد شد. نخستین برنامه‌های راهبردی در این دوره تدوین شدند.

۳. دوره توسعه (۱۳۷۹ تاکنون)

دوره توسعه بنیاد، هم‌زمان با گسترش فناوری اطلاعات و ارتباطات در ایران و شروع کسب‌وکارهای نوپا و کارآفرین بود. در این دوره، برنامه‌های راهبردی بنیاد به مرحله اجرا درآمدند. با تمرکز روسای بنیاد بر توسعه اقتصادی، شرایط برای محرومیت‌زدایی فراهم شد. در این دوره تا حدودی دیدگاه رؤسا در زمینه سرمایه‌گذاری در بخش‌های اقتصادی متفاوت بود و در زمینه‌های مختلف فولاد، کشاورزی، راه‌سازی و تعاملات با سایر نهادها به‌گونه‌ای متفاوت عمل کردند. اگرچه هنوز هم مسئله اصلی حل‌نشده‌ای راجع به فروش اموال برای مصارف اجتماعی یا پایداری بنیاد و محرومیت‌زدایی توسط درآمدهای حاصله وجود دارد، اما اتفاق نظر مدیران و هیئت‌امنا بر مورد دوم بیشتر است. دوره توسعه، در زمان‌هایی در اوج بود، سال‌های ۱۳۷۹ الی ۱۳۸۵ و با تشدید تحریم‌های اقتصادی، شرایط تولیدی و صادراتی بنیاد با چالش

مواجه شد، برخی از بنگاه‌های اقتصادی منحل شد و این موضوع تا به امروز ادامه دارد. در یافته‌های تحقیق کنونی و مرور اسناد، تحولات توسعه‌ای به‌گونه‌ای متفاوت (سازگار با خطوط ۸ گانه) شناسایی شد که به تائید خبرگان رسید. بنابراین می‌توان ادامه دوره توسعه را متصور بود.

شایان ذکر است که اصطلاح توسعه به‌صورت فراگیر پس از جنگ جهانی دوم مطرح شد و به معنای خروج از لفاف است. لیکن توسعه یک مفهوم کلی است و برای اینکه کشورها به توسعه دست یابند باید شاخص‌های توسعه که توسعه اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی است، دست یابند.

زیرساخت‌های حیاتی و منابع کلیدی در ۱۸ بخش مختلف شناسایی و معرفی شده است. این بخش‌های اساسی عبارت‌اند از: کشاورزی و غذا، بانکداری و امور مالی، شیمیایی و مواد، امکانات تجاری، ارتباطات، کارخانه‌های حیاتی، سدها، صنایع دفاعی، خدمات اضطراری، انرژی، امکانات دولتی، بهداشت و درمان، فناوری اطلاعات، نمادها و آثار ملی، راکتورهای هسته و ضایعات آن‌ها، پست و حمل‌ونقل مرسوله، سامانه‌های حمل‌ونقل آب. در صورت نداشتن الگوی کلان در ابعاد مختلف، امکان اشراف صحیح و تهیه تحلیل و برآورد از مختصات عملگری مؤلفه‌های وظیفه نهاد توسعه‌ای بنیاد مستضعفان در جریان تبعات شکست بازار نسبت به حاکمیت به وجود نمی‌آید. به بیان دیگر، لزوم طرح‌ریزی و تمرکز بر الگوهای راهبردی برای رویارویی با مسائلی که می‌تواند تأثیرات با مقیاس بالا یا بلندمدت در حکمرانی اقتصادی اجتماعی و تأمین مالی و سرمایه‌گذاری داشته باشد، بر هیچ‌کس پوشیده نیست.

(د) روایت‌هایی از خطوط راهنمای نقشه‌راه بنیاد مستضعفان انقلاب اسلامی

۱. توسعه صنعتی

از ابتدای تأسیس تاکنون تکمیل زنجیره ارزش و کمک به بخش خصوصی برای ورود به صنعت و صنعتی شدن بخشی از فعالیت‌های بنیاد مستضعفان بوده است. اگرچه ایران جزو کشورهای پیشرو در تدوین برنامه‌های بلندمدت توسعه ملی بوده است و صنعت و توسعه صنعتی در آن نیز پیش از بسیاری از کشورهای توسعه‌یافته فعلی آغاز شده است، اما عدم وجود یا تأمین پیش‌نیازهای نهادی توسعه صنعتی در ایران در ابتدای شکل‌گیری چنین فرایندی که از یک‌سو خود باعث انحصارگری بیش‌ازحد دولت بر صنایع شده است، و عدم کارآمدی ساختارها و فعالیت‌های دولتی در هدایت مناسب توسعه صنعتی، از سوی دیگر، منجر شد تا فرهنگ صنعتی تکوین نیافته و محیط نهادی صنعت دچار هرج‌ومرج شود. قابل توجه است که ایران ۸ سال زودتر از ژاپن، ۱۴ سال زودتر از کره جنوبی، ۵ سال زودتر از چین و ۳ سال زودتر از هند، تدوین برنامه برای توسعه ملی را شروع کرده است، و بسیاری از مهم‌ترین اهداف توسعه ملی از جمله رشد صنعتی پایدار، صادرات کالاهای صنعتی، رفاه عمومی و عدالت اجتماعی

همچنان محقق نشده‌اند (سازگار با گزارش یونیدو، ۱۴۰۱). مطابق با روایت رابیان، به‌منظور توسعه صنایع و آینده صنعتی ایران، نقش نهاد توسعه‌ای همچون بنیاد مستضعفان بیش‌ازپیش در تکمیل زنجیره ارزش و ارزش‌آفرینی در صنایع مختلف و کاهش تصدی‌گری دولت و افزایش توانمندی بخش خصوصی بیش‌ازپیش مورد تأکید است، از این‌رو، راهبردهای پیشنهادی بنیاد مستضعفان در این خصوص عبارت‌اند از: ۱) سرمایه‌گذاری در صناعی که به دلیل طولانی شدن بازدهی، بخش خصوصی تمایلی به سرمایه‌گذاری در آن ندارد و از طرفی راهبردی هستند، ۲) سرمایه‌گذاری در صنایع به‌گونه‌ای که از انحصار دولت خارج شود، ۳) عدم رقابت با بخش خصوصی و افزایش توانمندی‌سازی بخش خصوصی جهت همکاری بیشتر با بنیاد مستضعفان و ۴) عدم رقابت با دولت و همکاری و همراهی با آن. تعداد زیادی طرح‌های صنعتی و توسعه‌ای در دولت و حاکمیت وجود دارند که به دلایل مختلفی از جمله ناکارآمدی سیستم مذکور، افزایش نرخ ارز، افزایش قیمت اولیه و ... ناتمام باقی مانده است. بدیهی است که از دیدگاه اقتصادی، توسعه صنعتی مترادف با افزایش تولید ناخالص داخلی است و از دیدگاه اجتماعی، نرخ بیکاری در کشورهای صنعتی کمتر است. الگوی توسعه صنعتی در بنیاد مستضعفان یک الگوی رشد تدریجی بوده که به دلیل ماهیت خاص نهادی آن، از طریق همکاری با سایر نهادهای توسعه‌ای و تعیین نقش هر یک در این مسیر، امکان رشد سریع صنعتی را مهیا خواهد ساخت.

۲. توسعه فناوری دانش‌بنیان

در قانون برنامه پنج‌ساله ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی بر سرمایه‌گذاری موردنیاز جهت انجام امور تحقیقاتی و نظام نوین ترویج و انتقال فناوری و تقویت شرکت‌های دانش‌بنیان اشاره شده است. یکی از تفاوت‌های اساسی کشورهای درحال‌توسعه و کشورهای پیشرفته در تکمیل زنجیره نهفته است. لذا رهبر معظم انقلاب حضرت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) روی تکمیل زنجیره علم و فناوری تأکید دارند «زنجیره عمل و فناوری یعنی این زنجیره از ایده و فکر و سپس علم و سپس فناوری و سپس تولید و سپس بازار را ما باید تکمیل بکنیم والا اگر چنانچه ما کار تحقیقاتی را کردیم، به فناوری هم رسیدیم اما مثلاً تولید انبوه نشد، یا بازار برایش پیش‌بینی نشد، این ضربه خواهد خورد؛ همه این‌ها بایستی موردتوجه قرار بگیرد و این زنجیره علمی تا تولید و بازار بایستی دنبال بشود؛ یعنی نگاه‌ها باید روی مجموع این زنجیره باشد» (بیانات معظم‌له در دیدار رئیس‌جمهور و اعضای هیئت دولت، ۱۳۹۲/۰۶/۰۶).

از حوزه‌های موردتوجه برای بنیاد مستضعفان، توسعه فناوری‌های دانش‌بنیان شناسایی شد (سازگار با پژوهش رحمدل، ۱۳۹۵). توسعه دانش‌بنیان، منوط به درک و جذب عمیق دانش است. در بنیاد مستضعفان تلاش بر این است که دانش به‌دست‌آمده به‌صورت هوشمندانه در مسیر توسعه پایدار به‌کار گرفته شود و

فعالیت‌های اقتصادی دانش‌بنیان شکل گرفته و به اقتصاد ملی کمک کند. توسعه مبتنی بر دانش، در بسیاری از تأکیدات مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) بیان شده و در عصر اقتصاددانشی، توجه به آن می‌تواند به رونق اقتصادی، پایداری محیط زیستی و ایجاد نظام اجتماعی و فضای رشد عادلانه و زمینه‌ساز حکمرانی خوب باشد که در آن دانش به‌عنوان مقوله سازنده می‌تواند به افزایش رقابت‌پذیری کمک کند. اگرچه توسعه صنایع یکی از اهداف بنیاد مستضعفان است، اما تکیه بر اقتصاد دانش‌بنیان می‌تواند (۱) به تغییر الگوواره اقتصاد منبع محور و مبتنی بر نفت بر اقتصاد دانش‌بنیان منجر شده و (۲) تحولاتی در بازرگانی و مهندسی اقتصاد کشور ایجاد کرده و (۳) کمک شایانی به جلوگیری از خام‌فروشی داشته باشد. همچنین بنیاد مستضعفان باید درصدد جذب فناوری‌های جدید باشد و به بهبود و توسعه سرمایه انسانی و بهره‌برداری از سرمایه فیزیکی پرداخته و موجبات رشد اقتصادی را در سایه یادگیری و حرکت بر مرزهای دانش را ایجاد کند. ایرانسل به‌عنوان یک کسب‌وکار نوپا و فناوری محور و هلدینگ بنیاد علوی و موسسه دانشمند به‌عنوان فعالیت‌های ثبت‌شده بنیاد در توسعه دانش و فناوری مثال‌های روشنی از ظرفیت‌های آتی بنیاد مستضعفان هستند.

۳. توسعه سرمایه انسانی

از دیدگاه راویان، سرمایه انسانی به معنای واقعی، محصول نظام آموزش عالی است و عاملی تعیین‌کننده در رشد کیفی و کمی اقتصاد هر ملتی به‌حساب می‌آید. وضعیت توسعه سرمایه انسانی در چند بعد توصیف می‌شود: (۱) ذخیره سرمایه انسانی با تأکید بر وضعیت تحصیلات رسمی، (۲) انباشت و به‌کارگیری سرمایه انسانی با تأکید بر مشارکت فعال افراد در تجارب و موقعیت‌های حرفه‌ای، (۳) توسعه سرمایه انسانی با تأکید بر ارتقاء و بهبود انباشت سرمایه انسانی و شکل‌گیری مهارت‌های جدید متناسب با پیچیدگی‌ها و تقاضاهای نوین و (۴) رویکرد سرمایه انسانی با تأکید بر ارتقا و بهبود مهارت‌های افراد از طریق ایجاد فرصت‌های توسعه حرفه‌ای با ایجاد حداکثر ارزش افزوده. مطابق با برنامه یونیدو، بنیاد مستضعفان باید به تقویت کارآفرینی به‌ویژه در زنان و جوانان، استقرار واحدهای اقتصادی کارآفرینی و کوچک و متوسط و توسعه اشتغال و فرصت شغلی در جهت توسعه ایران بپردازد. از این رو، افزایش سرمایه‌گذاری بنیاد مستضعفان در توسعه نیروی انسانی و تربیت آن‌ها، به‌مثابه پاشیدن بذرهایی برای پرورش نیروی متخصص، محقق و کارآفرین است. قطعاً، نیروی متخصص، به‌گونه‌ای که مهارت‌ها و خلاقیت خویش را دریافته باشد، می‌تواند محرک رشد صنعت باشد. ارتباط بین صنعت و دانشگاه و به‌کارگیری ایده‌های جوانان اهمیت داشته و برای پرورش جوانان خلاق و دانشی، لازم است که صنایع با دانشگاه‌ها ارتباط تنگاتنگی برقرار کنند؛ بنابراین، بنیاد مستضعفان، برای تضمین رشد اقتصادی صناعی که

متولی آن شده، لازم است، راهبرد توسعه سرمایه انسانی جهت روشن‌نمایی مسیر صحیح رشد دانشجویان را فراهم آورد.

۴. توسعه صادرات و ارزآوری

در روایت بنیاد، اجماع بر این است که رشد اقتصادی ایران، در گرو داشتن ارز و صندوق ذخیره ارزی و طلاست. وجود تراز مثبت در تجارت بین‌الملل یکی از مهم‌ترین ارکان قدرت کشور است. گزارش یونیدو نشان داده است که سهم صادرات صنعتی از کل صادرات غیرنفتی کشور از ۹ درصد در سال ۲۰۱۰ به ۴۰ درصد در سال ۲۰۲۰ و سهم صادرات محصولات با سطح فناوری متوسط و پیشرفته نیز حدوداً از ۱۸ به ۳۳ درصد افزایش یافته است. بنیاد مستضعفان نیز در پنج سال اخیر در زمینه صادرات محصولات نفتی و غیرنفتی، سهم قابل‌توجهی از صادرات ایران را به خود اختصاص داده و به دولت در تأمین ارز کمک کرده است. مع‌هذا، برخی از صنایع نسبت به برخی دیگر ارزآوری بیشتری دارند که بنیاد باید درصدد شناسایی و تمرکز بر آن‌ها باشد.

با استناد به برنامه همکاری‌های جامع جمهوری اسلامی ایران با یونیدو در سال ۱۳۷۸، بنیاد مستضعفان می‌تواند در مسیر محورهای اصلی این برنامه از جمله ظرفیت‌سازی بنیادین توسعه بخش خصوصی و پشتیبانی از واحدهای کوچک و متوسط اقتصادی صادراتی، تأمین و نوسازی صنایع صادراتی، توسعه فرایندهای مدیریت ریسک صادرات، بهبود قابلیت رقابت‌پذیری در بازارهای بین‌المللی اقداماتی را انجام دهد. با توجه به وضعیت کنونی، توسعه صادرات محصولات و خدمات، ساده‌ترین راه برای ارزآوری است. بنابراین بنیاد لازم است که (۱) در زمینه ارزآوری بازارهای هدف را شناسایی و اولویت‌بندی کند، (۲) با کشورهایی که شرایط برای پرداخت ارزی دارند، قرارداد ببندد. همچنین باید جلوگیری از خام‌فروشی و سرمایه‌گذاری در پتروشیمی‌ها به منظور تولید محصولات با ارزش افزوده بالا یک گام جدی بنیاد مستضعفان در ارزآوری است که البته نیاز به اقتصادسنجی، اولویت‌بندی امور دارد. بنیاد مستضعفان در سال‌های گذشته، نرخ خام‌فروشی را کاهش داده و برای امنیت اقتصادی در سایه صندوق ذخیره ارزی، به فعالیت‌های توسعه صادرات روی آورده است. نکته مهم این است که در زمینه ارزآوری، باید برنامه‌ای برای تولید با ارز و درآمد حاصله داشت تا به تدریج این میزان از ارزآوری تنها به یک یا چند صنعت محدود نشده و ارزآوری از طریق صنایع مختلف و صادرات محصولات مختلف انجام پذیرد.

مسئله مهمی که در ارزآوری و تجارت جهانی وجود دارد، تحریم‌ها علیه ایران است. پس از انقلاب اسلامی در ایران و متعاقب آن جنگ تحمیلی، بحث وضع تحریم‌ها علیه ایران قوت و در سال‌های اخیر شدت گرفته است. عقد قراردادهای دولت ایران، به پشتوانه نهاد توسعه‌ای همچون بنیاد مستضعفان با

کشورها در قاره‌های مختلف در زمینه‌های کشاورزی، صنعتی و تولیدی از دیگر راه‌کارهای پیشنهادی بنیاد مستضعفان است. صادرات فله و بسته‌بندی در بازار مقصد و ایجاد نمایندگی یکی از مسیرهای دوزدن تحریم‌ها توسط بنیاد است. همچنین بیشترین میزان صادرات غیرنفتی کشور به صنعت پتروشیمی اختصاص یافته و با توجه به تأمین نیازهای بازارهای داخلی در سطح گسترده و همچنین تأمین بخش عمده‌ای از درآمدهای ارزی غیرنفتی در کشور، حفظ چرخه تولید این محصولات در شرایط احتمالی تحریم‌ها از اهمیت بسزایی برخوردار است.

۵. توسعه امنیت غذایی (کیفی و کمی)

عوامل مؤثر بر امنیت غذایی شامل منابع طبیعی، درآمد ملی، تولید سرانه ناخالص داخلی، وضعیت درآمد و اشتغال خانوارها، تورم و الگوی مصرف، وضعیت آموزش و پرورش برای عموم و یارانه دولتی است. برخی از موارد فوق‌الذکر در قالب برنامه‌های راهبردی اقتصادی و اجتماعی، اساس بنیاد مستضعفان بوده و در راستای آن به موفقیت‌هایی در سال‌های اخیر رسیده است. در چشم‌انداز بیست‌ساله جمهوری اسلامی ایران (۱۴۰۴) ابلاغی توسط مقام معظم رهبری که از اسناد بالادستی به شمار می‌آید برخورداری از امنیت غذایی به‌عنوان ویژگی جامعه ایرانی به شمار آمده است و براساس مفاد بندهای ۱۸، ۳۴، ۶۳، ۶۸ و ۶۹، وظیفه بسیار سنگین امنیت آن بر عهده بخش کشاورزی و منابع طبیعی گذاشته شده است. کشت فراسرزمینی یکی از راهکارهای ایجاد امنیت غذایی است که بنیاد مستضعفان نسبت به آن اقداماتی انجام داده است. بنیاد مستضعفان با اجاره یا خرید اراضی کشاورزی در کشورهای عمدتاً فقیر (غنا، ساحل عاج، سنگال)، قصد دارد به کشت محصولات مختلف کشاورزی پرداخته و محصول آن را برای مصرف داخل یا فروش در بازارهای جهانی (ارزآوری)، عرضه کند.

در سال‌های اخیر بنیاد مستضعفان به اهمیت این مسئله پی برده و با توجه به محدودیت منابع داخلی (آب و زمین)، برنامه‌هایی جهت اجاره زمین‌های دیگر کشورها تدوین کرده است تا از منابع آن‌ها برای تولید محصولات زراعی و سوخت‌های زیستی بهره‌برد. باوجود مزایای کشت فراسرزمینی، موضوعاتی همچون سرعت‌بالا در حمل‌ونقل و توانایی در انتقال حجم بالای کالا، ازجمله مواردی هستند که بنیاد مستضعفان باید در انتخاب کشورهای مقصد، موردنظر قرار گیرد. بنابراین در راهکارهای بنیاد مستضعفان برای انتخاب سرزمینی برای کشت، اولویت با کشورهایی است که دارای مرز مشترک، مسیر حمل‌ونقل مناسب یا مقرون‌به‌صرفه باشند. همچنین بنیاد مستضعفان براساس اصل مهم جلوگیری از وابسته شدن به یک منبع خاص، کشت فراسرزمینی را باید در چند کشور انجام دهد تا به یک کشور برای تأمین غذا وابستگی به وجود نیاید. در کنار کشت فراسرزمینی، مبارزه و جلوگیری از حملات زیستی، همچون

تروریسم زیستی و تروریسم کشاورزی از دیگر وظایف بنیاد مستضعفان در ایجاد امنیت غذایی است؛ چراکه تروریسم زیستی و تروریسم کشاورزی به‌طور هم‌زمان دو مقوله امنیت ملی و سلامت عمومی جامعه ایرانی را به مخاطره می‌اندازد و از نظر وسعت و محدوده عمل با هیچ سلاحی قابل مقایسه نیست. در پایان باید تأکید کرد که یکی از محدودیت‌های عمده برای گسترش و نوسازی تولید در کشورهای در حال توسعه مانند ایران، سطح پایین فناوری‌های مهندسی در کشاورزی است. این در حالی است که تولید زراعی در منطقه‌ای دارای مکانیزاسیون کشاورزی، سودمندتر است، بنابراین اصلاح الگو و شیوه کشت یک راهبرد و بهره‌برداری از فناوری‌های جدید راهبرد دیگری، و اصلاح فرهنگ مصرف و تغذیه، راهبرد نهایی است که به‌عنوان خطوط راهنمای بنیاد مستضعفان در زمینه توسعه امنیت غذایی و افزایش کمیت و کیفیت محصولات کشاورزی قرار گرفته است. عدم تغییر کاربری زمین کشاورزی، حفظ و اصلاح نژاد گونه‌های دامی و استفاده اصولی از منابع به‌واسطه توسعه تکنولوژی، از برنامه‌های بنیاد مستضعفان است.

۶. توسعه زیرساخت‌های ملی

زیرساخت‌های مورد نیاز برای شروع، راه‌اندازی و بهره‌برداری از یک کسب‌وکار و یک صنعت منتج به تولید کالاهای داخلی ایران نیز با شرایط استاندارد جهانی فاصله دارد. مطابق با گزارش شاخص‌های کمی بین‌المللی بهبود فضای کسب‌وکار بانک جهانی، ایران در شرایط مطلوبی به سر نمی‌برد و در شاخص شروع کسب‌وکار از ۱۰ مرحله عمر یک کسب‌وکار قرار دارد. بدیهی است که در عصر کنونی پایه‌های توسعه صنعتی، بر انرژی است. ایران اکنون از گذر خطوط انتقال نفت و گاز در یک موقعیت ژئوپلیتیک قرار دارد. بنابراین، به‌دلیل تأسیسات قدیمی و پالایشگاه‌های به خام فروشی در بخش انرژی مشغول است. در یک نگاه کلی به صنعت پالایشی و پتروشیمی در کشورهای مختلف، بنیاد مستضعفان باید به‌منظور توسعه زیرساخت‌های صنعتی به دلایلی همچون: الف) امنیت انرژی و تأمین سوخت، ب) تکمیل زنجیره ارزش و توسعه صنایع پایین‌دستی، ج) کاهش خام فروشی و کاهش وابستگی اقتصاد نفتی، د) توسعه دانش فنی بومی و رشد توان ساخت داخل و ه) جلوگیری از هدررفت منابع اقتصادی، انرژی و محیط زیستی به نوسازی و تأسیس پتروپالایشگاه‌ها اقدام کند.

یکی از شاخص‌هایی که در جهان برای طبقه‌بندی یک کشور از نظر صنعتی بودن ملاک قرار می‌دهند، میزان توسعه صنعت فولاد در آن کشور است. ایران به دلیل قرار گرفتن بر روی کمر بند کوه‌زایی پسین، از ذخایر بسیار غنی معدنی برخوردار شده است. نگاهی به آمارهای بین‌المللی نشان می‌دهد ایران به لحاظ تولید فولاد خام در رتبه دهم جهان قرار دارد. راهبردهای بنیاد مستضعفان در زمینه توسعه صنایع فولادی

عبارت‌اند از: ۱) تدوین اسناد برنامه‌ریزی‌های بلندمدت بهره‌برداری اصولی از معادن به‌جای نفت، ۲) کاهش مداخلات دولت در نظام قیمت‌گذاری فولاد، ۳) هماهنگی و ثبات بین بخش تولیدی کشور و ۴) ایجاد بازار امن جهت سرمایه‌گذاری بخش خصوصی. بنیاد مستضعفان در زمینه تولید فولاد با سرمایه‌گذاری، تأسیس و بهره‌برداری و تکمیل چرخه تولید فولاد، بخشی از سهم تولید و صادرات کنونی ایران را بر عهده دارد.

حمل‌ونقل یکی از اجزای مهم و زیربنایی اقتصاد ملی محسوب می‌شود. تصور توسعه‌یافتگی و محرومیت‌زدایی بدون وجود شبکه حمل‌ونقل مناسب غیرممکن است. نقش حمل‌ونقل (به‌ویژه ریلی و جاده‌ای) در توسعه فرهنگی، گسترش عدالت، خدمت‌گزاری و پیشرفت و تعالی همه‌جانبه در اسناد و مدارک و روایات مصاحبه‌شوندگان بسیار موردتوجه قرار گرفته است. بخش حمل‌ونقل خدماتی را ارائه می‌دهد که در تولید ناخالص داخلی سهم بسزایی دارند، به‌بیان‌دیگر، حمل‌ونقل نقش مستقیمی بر کاهش قیمت تمام‌شده محصولات و خدمات، دسترسی به بازار هدف و درنهایت افزایش توان رقابت‌پذیری در عرصه بین‌المللی (ارزآوری) دارد. از آنجایی که حمل‌ونقل (جاده‌ای، ریلی، هوایی و دریایی) به‌عنوان یکی از ارکان توسعه اقتصادی و اجتماعی جایگاه ویژه‌ای در برنامه‌های راهبردی کشور دارد، بنیاد مستضعفان، که سابقه خوبی نیز در ترابری و حمل‌ونقل بین‌المللی دارد، باید در برنامه راهبردی خویش به توسعه کارآمدی، امنیت، یکپارچه‌سازی، قابل‌اطمینان بودن و رقابت‌پذیر شدن حمل‌ونقل اهتمام ورزد. تاکنون، کیلومترها راه‌آهن مسافربری و راه‌آهن باری و جاده‌هایی که روستاها را به شهرها متصل کرده است، در کارنامه بنیاد مستضعفان ثبت شده است.

۷. توسعه اقتصاد پلتفرمی

در ادامه کلیه مباحث فوق‌الذکر، وجود یک هسته جامع و دربرگیرنده فعالیت‌های صنعتی و تولیدی از اهمیت زیادی برخوردار است. بنیاد مستضعفان به‌عنوان یک نهاد توسعه‌ای می‌تواند بنیان‌گذار نخست در اقتصاد پلتفرمی باشد. در این اقتصاد، یک محیط هوشمند همکاری اقتصادی و صنعتی و تجاری فرامرزی مطابق با عرضه و تقاضا تشکیل شده که با ایجاد ماهیت فرابخشی و پشتیبانی از کلیه فعالیت‌ها و به‌صورت فرایندی جامع و راهبردی می‌تواند از حصول نتیجه موردنظر یعنی مصونیت از نوسانات ارزی، توجه به حساب‌های مختلف، همکاری‌های یکپارچه اطمینان ببخشید. در این اقتصاد پلتفرمی، نه‌تنها فعالیت‌های بنیاد مستضعفان به‌صورت جزیره‌ای و متضاد انجام‌نشده و نسبت به آن هشدار و واکنش نشان داده می‌شود، بلکه کلیه همکاری‌های بنیاد مستضعفان با سایر نهادهای غیردولتی و حاکمیت و دولت در هماهنگی کامل انجام و به هم‌افزایی و هم‌آفرینی ارزش و هم‌رقابتهی مؤثر و سازنده منجر خواهد شد. در

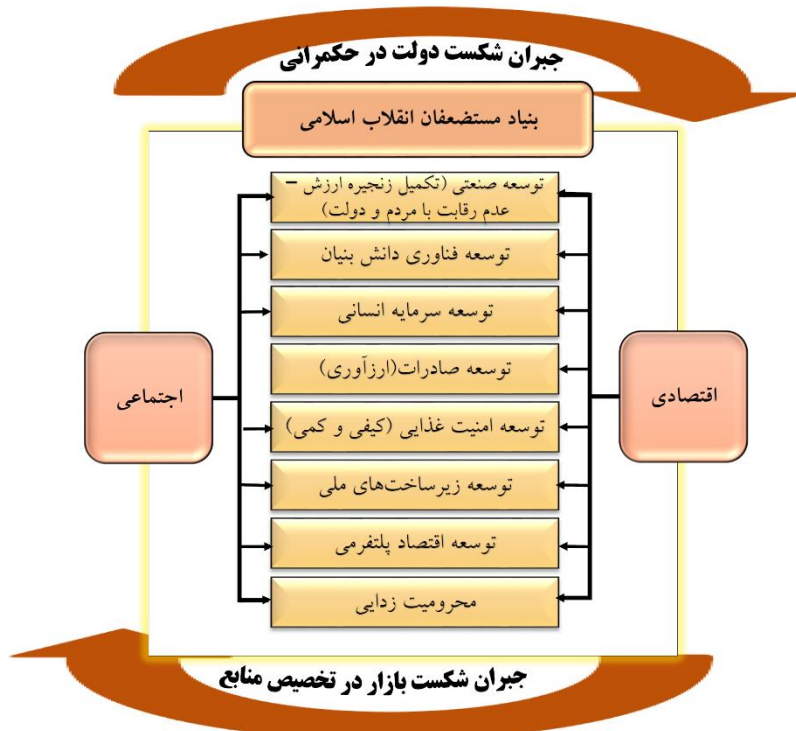
این قسمت، بنیاد مستضعفان خواهان تحول در صنایع مالی همچون سیستم بانکداری و کارگزاری خویش بوده و در فراهم‌کنندگان خدمات دیجیتال نیز تحولاتی پیش‌بینی کرده‌اند. مزیت داشتن اقتصاد پلتفرمی، صرفه‌جویی ناشی از مقیاس در سمت تقاضا و صرفه‌جویی ناشی از شبکه است. برای ارتقای سطح بلوغ جغرافیای اقتصادی دیجیتال، توسعه نظامات زیستی دیجیتال و ایجاد انواع روابط راهبردی همچون رقابت، ائتلاف، اتحاد و شراکت میان کلیه بازیگران صنعت و فراهم‌کنندگان خدمات الزامی است. شایان‌ذکر است این موضوع تأثیر بسزایی در توانمندسازی مشاغل ضعیف در مناطق محروم و به‌تبع آن محرومیت‌زدایی ناشی از افزایش و توسعه فروش محصولات حاصل از کسب‌وکارهای مناطق یادشده را خواهد داشت.

۸. محرومیت‌زدایی

حضرت امام خمینی (ره) تأمین رفاه نسبی و متعادل برای همه اقشار و توده‌های تهی‌دست و در تنگنای فقر قرارگرفته را لازم و ضروری می‌دانند و تحقق آن را آرمان و آرزوی ملت و دولت معرفی می‌کنند و ضمن توجه دادن به عمل دقیق برای ضرورت محقق‌گشتن این هدف بزرگ به‌شدت اعلام‌خطر می‌نمایند که مبدا اصل حمایت از محرومان به حیطة عمل درنیاید و به‌جای آن حمایت از سرمایه‌داران به‌صورت اصل و ارزش مطرح شود. همچنین مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) فرمودند که مهم‌ترین مسئله دستگاه ما و نظام جمهوری اسلامی کوشش برای رفع فقر و محرومیت در جامعه، و حمایت و کمک به طبقات مستضعف و محروم است.

یکی از فعالیت‌های اصلی بنیاد مستضعفان مطابق با اساسنامه، کاهش محرومیت است، به‌ویژه در مناطق مرزی ایران که بسیار راهبردی است. شرایط نامناسب زندگی در مناطق مرزی چه از نظر اشتغال، چه از نظر شرایط جغرافیایی و طبیعی باعث افزایش تعداد محرومان در مناطق مرزی و درنهایت افزایش فقر، مهاجرت و قاچاق می‌گردد و بنیاد مستضعفان از بدو پیدایش به‌منظور کاهش نابرابری‌های فضایی بین مناطق مختلف جغرافیایی ایران و احترام به تنوع فرهنگی و مذهبی که در این مناطق وجود دارد، به‌طور ویژه به مسئله محرومیت‌زدایی توجه داشته و به ارائه الگوی محرومیت‌زدایی پرداخته است، کارنامه بنیاد مستضعفان شامل: ساخت مدرسه، خوابگاه، کتابخانه، بیمارستان، مسکن، بورسیه تحصیلی، وام کسب‌وکار و است که از محل اعتبارات اجتماعی کل بنیاد به این بخش تعلق می‌گیرد (سازگار با پژوهش‌های رحمدل، ۱۳۹۵؛ مرادیان و شیرپور، ۱۳۹۸؛ شجاعی و شادمان، ۱۳۹۸). الگوی محرومیت‌زدایی به سبک قلعه گنج، اگرچه شاید چالش‌هایی در ابتدای مسیر داشت، هم‌اکنون در ۳۱ شهر محروم دیگر در حال اجراست، با توجه به نیازهای جوامع محروم کنونی، دیدگاه محرومیت‌زدایی با نگرش دیگری و باهمت و تلاش بیشتری ادامه خواهد یافت. موضوعاتی همچون ساخت آزمایشگاه، بیمارستان، درمانگاه، هتل و ... از

دیگر برنامه‌های محرومیت‌زدایی یا کمک به اقشار کم‌درآمد است. نکته دیگر این است که مفهوم محرومیت‌زدایی یک مفهوم چندوجهی است و برای ارزیابی آن باید به آن از ابعاد محرومیت فرهنگی، آموزشی، بهداشتی و ... توجه داشت. بدیهی است جهاد مردمی و نه صرفاً حاکمیتی می‌تواند در توانمندسازی بهتر مستضعفین تأثیرگذار باشد، در مورد کاهش تورم و ایجاد رفاه، نباید صرفاً به موارد فوق‌الذکر بسنده کرد و اصلاحات اقتصادی بهترین راه برای محرومیت‌زدایی است.

شکل ۲: خطوط راهنمای نقشه‌راه بنیاد مستضعفان انقلاب اسلامی به‌منابه نهاد توسعه‌ای

بحث و بررسی

در تحقیق کنونی به روش روایت‌پژوهی به شناسایی خطوط راهنمای نقشه کلان بنیاد مستضعفان به‌منابه یک نهاد توسعه‌ای پرداخته شد. مطابق با یافته‌های پژوهش، ۸ خط کلان و ۲ کارکرد نقش‌آفرینی بنیاد مستضعفان به دست آمد. توسعه صنعتی، توسعه فناوری دانش‌بنیان، توسعه سرمایه انسانی، توسعه صادرات، توسعه امنیت غذایی، توسعه زیرساخت‌های ملی، توسعه اقتصاد پلتفرمی و محرومیت‌زدایی از جمله برنامه‌های راهبردهای بنیاد مستضعفان در سال‌های آتی خواهد بود که به‌صورت یک نقشه‌راه جامع ترسیم و اجرایی خواهد شد. اگرچه بنیاد مستضعفان در بسیاری از این مسیرها، در مسیر راهبردی

مذکور قرار دارد و به موفقیت آن را پیموده و تأثیر فعالیت‌های اقتصادی آن بر جامعه مشخص است. برای مثال، کمک‌های اساسی بنیاد مستضعفان در محرومیت‌زدایی و ارائه قلعه گنج و ادامه این مسیر در ۳۱ پروژه محرومیت‌زدایی یکی از فعالیت‌های اساسی و قابل‌ذکر بنیاد است. همچنین سرمایه‌گذاری بنیاد بر شرکت‌های نوآفرین حوزه فناوری و سلامت، تلاش در تأمین مواد غذایی و دامی و توسعه صنعتی فولاد و گردشگری از دیگر خطوط راهنمایی است که سال‌ها در برنامه اجرایی بنیاد مستضعفان بوده و در روایت خبرگان بر ادامه این مسیر توصیه شده است. در این پژوهش تأکید بر پلنفرم ژئواکونومیک و توسعه سرمایه انسانی نسبتاً موضوعات جدید پیشنهادی برای نقش‌آفرینی بنیاد مستضعفان است که اخیراً در برنامه‌های دولت قرار گرفته اما به لحاظ بزرگ بودن میزان سرمایه اولیه و بازه طولانی مدت برای سودآوری، اجرای آن به تأخیر افتاده است. با توجه به نقش مهم بنیاد مستضعفان در جبران شکست بازار در تخصیص منابع و شکست دولت در حکمرانی، حضور بنیاد مستضعفان در خطوط هشتم‌گانه شناسایی شده می‌تواند بر شاخص‌های اقتصادی و اجتماعی کشورمان تأثیرات مثبتی بگذارد و از ویژگی‌های نهاد توسعه‌ای خویش همچون سرمایه‌گذاری کلان با توقع سود کمتر و پذیرش مدت‌زمان طولانی برای بازده سرمایه و در حوزه‌های راهبردی استفاده کند. در ادامه، تحول توسعه، دوره جدیدی از چرخه عمر بنیاد مستضعفان خواهد بود.

مطابق با یافته‌های پژوهش پیشنهاد می‌شوند تا راهبردهای کلان توسعه اقتصادی و صنعتی کشور در برنامه توسعه، با در نظر گرفتن نقش همکاری‌کننده بنیاد مستضعفان و سایر نهادهای توسعه‌ای در یک پلنفرم ژئواکونومیک تدوین گردد. همچنین، بنیاد مستضعفان در امور ۸ گانه موردنظر، همواره توسعه پایدار را موردتوجه قرار بدهد. مطابق با روایت بنیاد مستضعفان در دوره توسعه قرار دارد و با داشتن یک نقشه‌راه می‌تواند به تحول توسعه اقتصادی و محرومیت‌زدایی در کل کشور منجر شود. در تعیین مسیر راهبردی بنیاد مستضعفان، پیشنهاد شده است که از سه شاخص فرمان تشکیل بنیاد توسط امام خمینی (ره)، بیانات مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) و قانون اساسی نیز استفاده شود. به محققان نیز پیشنهاد می‌شود با توجه به روش‌های آماری، اقتصادی و فازی به اولویت‌بندی خطوط پیشنهادی بپردازند و آن را از جهت بازه زمانی سودآوری، میزان هزینه و نیروی انسانی، میزان تحقق نتایج و احتمال شکست بررسی نمایند، چگونگی اجرایی‌سازی و چالش‌های آن را شناسایی کنند. پژوهش در مورد تدوین نقشه‌راه بنیاد مستضعفان، الگوی صنعتی شدن به‌واسطه نهادهای توسعه‌ای و همچنین یکپارچه‌سازی فعالیت‌های نهادهای تحت مدیریت دفتر مقام معظم رهبری پیشنهادهای پژوهشی دیگری است. نوآوری تحقیق کنونی

در موضوع به‌عنوان ارائه نقشه‌راه یک نهاد توسعه‌ای و همچنین روایت پژوهی بنیاد مستضعفان به‌عنوان یک نهاد غیردولتی است. محدودیت‌های اصلی تحقیق را می‌توان شرایط ویژه محرمانگی اسناد و مدارک بنیاد مستضعفان جهت ارجاع در این گزارش، مشغله خبرگان و دسترسی محدود جهت برگزاری جلسات مصاحبه و عدم وجود پیشینه پژوهش مرتبط با بنیاد مستضعفان و مفهومی‌سازی نهاد توسعه‌ای برشمرد.

فهرست منابع و مآخذ

الف) منابع فارسی

- اژدری، علی (۱۴۰۱). تحلیلی بر عملکرد رقابت‌پذیری در اقتصاد ایران از نگاه یونیدو ۲۰۲۲. *مطالعات انرژی، صنعت و معدن، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی*. شماره مسلسل ۱۸۵۱۲.
- رحمدل، ناصر؛ آل اسحاق، یحیی؛ کامکار، مهدی؛ قنبری، حشمت‌اله و دادخواه، فرهنگ (۱۳۹۵). ارائه الگوی راهبردی اداره امور بنیاد مستضعفان براساس گفت‌وگوهای ولایت‌فقیه و قانون اساسی. رساله دکتری مدیریت راهبردی دانش، دانشگاه عالی دفاع ملی.
- شجاعی، مروارید و شادمان، یوسف (۱۳۹۸). خط‌مشی‌گذاری و آینده‌پژوهی در راستای سیاست‌های اقتصاد مقاومتی در بنیاد مستضعفان انقلاب اسلامی. *همایش تجربه کاوی اقتصاد مقاومتی*.
- طهماسبی، احمد (۱۳۹۱). کنترل نهادهای تحت نظر رهبری با تأکید بر بنیاد مستضعفان و جانبازان. *پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه شیراز*.
- عیسی‌زاده، سعید و احمدزاده، اکبر (۱۳۹۶). بررسی اثر عوامل نهادی بر رشد اقتصادی با تأکید بر نهادهای حاکمیتی. *فصلنامه پژوهش‌های اقتصادی ایران*، شماره ۴۰، ۲۸-۱.
- مرادیان، محمد و شیرپور، وحیده (۱۳۹۸). گستره اقدامات بنیاد مستضعفان در جهت توسعه کارآفرینی روستایی در مناطق محروم. *همایش تجربه کاوی اقتصاد مقاومتی*.
- هنرور، محمدهادی (۱۳۷۲). بررسی میزان اهمیت نسبی معیارهای سنجش و گزینش طرح‌های توسعه بنیاد مستضعفان و جانبازان انقلاب اسلامی. *پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشکده علوم انسانی، دانشگاه تربیت مدرس*.

ب) منابع انگلیسی

- Aalto, P. (2014). Institutions in European and Asian energy markets: A methodological overview. *Energy Policy*, 74, 4-15.
- Acemoglu, D., & Robinson, J. A. (2012). *Why nations fail: The origins of power, prosperity, and poverty*. Crown Books.
- Acemoglu, Y. and Robinson, K. (2010). The food, water and energy interlinkages for sustainable development in India. *South Asian Survey*, 17(1): 159-178.
- Ajefu, J., & Barde, J. (2015). Market efficiency and government intervention revisited: What dorecent evidence tell us. *Journal of International Business and Economics*, 3(1), 20-23.
- Brunnschweiler, C. N., & Bulte, E. H. (2008). The resource curse revisited and revised: A tale of paradoxes and red herrings. *Journal of environmental economics and management*, 55(3), 248-264.
- Creswell, J. W. (2012). *Educational research: Planning, conducting, and evaluating quantitative and qualitative research*. Pearson Education, Inc.
- Delmas, M. A., & Young, O. R. (Eds.). (2009). *Governance for the environment: new perspectives*. Cambridge University Press.
- Glaeser, E.L., La Porta, R., Lopez-de-Silanes, F. and Shleifer, A. (2004). Do institutions cause growth? *Journal of economic Growth*, 9(3): 271-303.

- North, D.C. (1991). *Institutions, institutional change and economic performance*. Cambridge University Press, Cambridge
- Phaal, R., Farrukh, C. J., & Probert, D. (2010). *Roadmapping for strategy and innovation: aligning technology and markets in a dynamic world*. University of Cambridge, Institute for Manufacturing.
- Raluca, D. A., & Alecsandru, S. V. (2012). Strategic Planning at the Level of Higher Education Institution 'Quantitative Elements Used in the Early Stages of the Process'. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 58, 1-10.
- Rodrik, D., Subramanian, A., & Trebbi, F. (2004). Institutions rule: the primacy of institutions over geography and integration in economic development. *Journal of economic growth*, 9(2), 131-165.
- Sergeevich, S. K. (2014). Features of formation of «Developmental institutions» in Russia: a case of the Siberian regions. *Экономика региона*, (1), 165-174.
- Zolfagharian, M., Walrave, B., Raven, R., & Romme, A. G. L. (2019). Studying transitions: Past, present, and future. *Research Policy*, 48(9), 103788.